

Atıf/ Citation:

Baş, Mustafa. "Hicaz Yahudilerinin Menşe Problemi ve Tanrı Algıları." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 1 (Kış 2017): 91-104.

HİCAZ YAHUDİLERİNİN MENŞE PROBLEMİ VE TANRI ALGILARI ¹

Mustafa BAŞ

Doç. Dr., Dinler Tarihi ABD, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İlahiyat Fakültesi, Bilecik Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr., History of Religions, Department of Philosophy and Religious Studies, Faculty of Theology, Bilecik University
mustafa.bas@bilecik.edu.tr

Makale Türü: Hakemli Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 19.12.2017 Kabul Tarihi: 31.12.2017

Öz: Yahudiliğin Hicaz bölgesine girişi Hz. Musa döneminden Mabel'din ikinci yıkılışına kadar olan farklı dönemlerle ilişkilendirilmektedir. Farklı dönemlerde Hicaz Bölgesine gelip yerleşen Yahudiler burada varlıklarını Hz. Ömer dönemine kadar devam ettirmişlerdir. Bölgeye ne zaman geldikleri konusunda ileri sürülen görüşler gibi kimlikleri konusunda da farklı teoriler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar bölge Yahudilerinin İbrani kökenli olduklarını ileri sürerken, bazıları içlerinden bir kısmının Arap asıllı, kalanlarının İbrani olduklarını, bazıları da isimlendirmelere bakarak tamamının Yahudiliği din olarak kabul etmiş Araplar olduklarını dile getirmektedirler.

Yahudilerin inandıkları ve kutsal metinlerinde anlatılan tanrı milli, sadece Yahudileri koruyan gözeten bir tanrı olmasına rağmen onlar, kendilerini tevhit anlayışının merkezinde görmektedirler. Çıkış Kitabında tanrı algısı; "Benden başka tanrın olmayacak. Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yeraltındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın Rab, kıskanç bir Tanrı'yım..." şeklinde yer almaktadır. Tевhidi anlayışa rağmen bu Tanrı (Yahve), pek çok noksan insani sıfatla nitelendirilmektedir. Gece ve gündüz çalışmakta, Süleyman Mabel'din'in yıkılışından pişmanlık duyup, "yazık bana Mabelimin yıkılmasını emrettim ve evlatlarımı sahipsiz bıraktım" diyebilmekte, zaman zaman kızgınlığını yenemeyerek, kötü ve adil olmayan işler yapmaktadır.

Hicaz Yahudilerinin tanrı algıları da bu anlamda bazen genel Yahudilikle benzerlikler göstermekte, bazen de inanış noktasında genelden farklılık arz etmektedir. Bu algı üzerine Hz. Muhammed ile zaman zaman tartıştıkları, kendilerinin tevhit üzere olduklarını iddia etmelerine rağmen Allah'ı insani özelliklerle sıfatlandırdıkları nakledilmektedir. Hıristiyanların Allah'a oğul isnat etmeleri gibi Hicaz Yahudileri de Üzeyir'i Tanrı oğlu olarak anmakta, bu hususu da tartışma ortamına getirmektedirler. Allah'a fakirlik cimrilik gibi beşeri isnatlarda bulunabilmekte, Kur'an'ın kendilerini davet ettiği tevhit anlayışına aykırı iddialar dile getirmektedirler. Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu bilmelerine rağmen tartışmalarında, Hz. Peygamber'e Allah'ı kimin yarattığını

¹ Bu makale Birinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2017'de (Konya, 16-17 Aralık 2017) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

sorabilmektedirler. Bütün bu özellikleri ile Hicaz Bölgesindeki Yahudiler genel Yahudilikten bazı konularda ayrılmakta, bazı konularda da aynı fikirleri savunmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Hicaz Yahudileri, Tevhit, Hz. Muhammed,

THE HEJAZ JEWS' ORIGIN PROBLEM AND THEIR GOD'S PERCEPTION

Abstract: *The initiation of Judaism in the Hejaz territory has been associated with various periods from the times of Prophet Moses up until the second destruction of the Temple. The Jews who had moved to the Hejaz territory at different times remained present until the era of Omar ibn al-Khattab. As there are various ideas about the time of their arrival, there are also numerous theories on their identity. While some researchers link all of the Hejaz Jews to Hebrew roots, others state that a part of them are Arabic and the rest are Hebrew. Additionally, some even say, based on their names, that all of them are Arabs who have accepted Judaism.*

Even though, in their holy texts the god they believe in is described as a god who only protects and favors the Jewish people, they still see themselves as the backbone of the 'Tawhid' (monotheism) understanding. In the book of Exodus (Shemot) the perception of god is told as: "You shall have no other gods before Me. You shall not make for yourself an idol, or any likeness of what is in heaven above or on the earth beneath or in the water under the earth. You shall not worship them or serve them; for I, the LORD your God, am a jealous God ...". Despite the tawhid understanding, their God (Yahweh) is attributed to many flawed and human qualities such as; working day and night; feeling woe and regret as he caused the destruction of his Temple and left his people abandoned; making bad and unjust decisions from time to time due to by not keeping his temper.

Consequently, the Hejaz Jews' perception on god sometimes correlates to the general beliefs of Judaism while other times it differs on the basis of faith. They have been said to argue with Prophet Mohammed on this matter, claiming to believe in tawhid while conversely attributing humanly qualities to Him. Just as the Christians ascribing a son to God, in like manner, the Hejaz Jews believed Ezra (Uzayr) to be the son of God and made this a matter of argument. By attributing human characteristics to God (Jehovah) such as poverty and stinginess, they went on to assert claims contrary to the tawhid understanding which the Quran had invited them to. Moreover, in spite of knowing that God is the power behind all creation, they would ask Prophet Muhammed who created Allah during their debates. Given these facts, the Hejaz Jews differ from general beliefs of Judaism on some matters while they agree on others.

Keywords: Hejaz, Jews, Tawhid, Prophet Muhammed, Debate,

1. Hicaz Yahudilerinin Bölgeye Gelişleri ve Orijinleri

İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde, Hicaz bölgesinin farklı mıntıklarında Yahudi yerleşimlerinin bulunduğu kaynaklarda yer almıştır. Hicaz bölgesine gelen Yahudiler, kabileler halinde Vadi'l-Kura, Teyme, Hayber, Makna, Fedek, Taif ve Medine gibi genellikle sulak, tarıma elverişli arazilere yerleşmişler,² küçük kabileler ve birbirine bağlı sağlam topluluklar halinde Akabe Körfezindeki Eyle Limanından Umman'a, Medine'den Bahreyn'e kadar geniş bir alana yayılmışlardır.³ Benî İkrime, Benî Sa'lebe, Benî Muhammer, Benî Zeura, Benî Kaynuka, Benî Zeyd, Benî Nadir, Benî Kurayza, Benî Behdel ve Benî Kasis (Kıssıs) gibi Yahudi kabileleri Medine (Yesrib)'e yerleşmişlerdir.⁴

Genel olarak ticari hayatta etkin olan Yahudi toplumu, şehirlerde olduğu gibi çeşitli mevsimlerde kurulan, Ukaz gibi, panayırlarda ve hareket halindeki kervanlarla ticari hayatta önemli bir rol üstlenmişlerdir. Ticari hayatın dışında, kâhinlikle panayırlarda kaybolmuş ve saklanmış eşyaların nerede olduklarını keşfederek, geleceği okuyup, insanlara gelecekte haber vererek bol para kazananlar da olmuştur. Kitap Ehli ve okuma yazma bilmeleri sebebiyle cahil bedevîler üzerinde nüfuz sahibi olmuşlardır.⁵

Yahudiliğin, Hicaz bölgesine ne zaman ve nasıl girdiği ile ilgili olarak, kesin ve tatmin edici sonuçlara ulaştırarak sağlam bilgiler bulunmamaktadır. Eldeki mevcut bilgiler ise sağlamlığı tam olarak ispatlanamamış bir kısım rivayet yığınlarıdır. Bu rivayetlerin sağlamlığı da yazılı her hangi bir metin ile teyit edilmemektedir. Bu rivayetlerin birini "Tarih el-Arab Kable'l-İslâm" isimli kitabında nakleden Ali Cevad, Hz. Davut'un Yehuza aşiretiyle Hayber'e kadar geldiği, sonra İsrail'e geri döndüğü rivayetlerini zikretmekle birlikte, bunların hikâyecilerin anlattıkları masallar seviyesinde olduğunu ve tarihi vesika değeri taşımadığını belirtmektedir.⁶

Kesin olmayan ve tarihi vesikalara dayanmayan bu rivayetlere göre, Yahudilerin Hicaz'a gelişi çok eskilere Hz. Musa'nın dönemine kadar gitmektedir. "Hz. Musa, o zamanki ismiyle Yesrib'de oturan Amalika üzerine ordu göndermiş, ordu, Amalikalıların Başkanının oğlu Erkam b. Erkam'ın dışında herkesi öldürmüştür. Şam'a geri dönen ordu, burada Hz. Musa'nın vefat ettiğini öğrenmiş, orduyu karşılayanlar Peygamberin emrine esir getirmek suretiyle karşı çıkmalarından dolayı onları şehre kabul etmemiş, tekrar geri Medine'ye dönerek buraya yerleşmişlerdir."⁷ H. Graetz de, benzer rivayetleri

² Ali Cevad, Tarih el Arap Kabl el İslâm, Bağdat, 1954, VI/9; Hikmet Tanyu, İslâm Ansiklopedisi (MEB) (Yahudiler), İstanbul, 1978, XIII/340

³ Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1980, I/593-594

⁴ Ebu'l Ferec el İsbahani, El Egani, Beyrut, Trsz, XIX/95; Ali Cevad, VI/11

⁵ Muhammed Hamidullah, I/594

⁶ Ali Cevad, VI/11

⁷ El Egani, XIX/94; Eyüp Sabri, Mîr'at-ı Medine, İstanbul, 1304, I/296; Ali Cevad, VI/12

kullanmış, Hz. Musa döneminde değil, Yuşa (as) döneminde Amalikalılarla savaşmak üzere gelen ordunun Yesrib ve Hayber'e yerleştiğini nakletmiştir. Ayrıca Kral Saul tarafından Amalikalılara gönderilen ordunun Amalika Kralının oğlunu sağ bırakmaları sebebiyle de Hicaz bölgesinde yerleşmek zorunda kaldıklarını, bölge Yahudileri ile ilişkilerin Hz. Davut döneminde devam ettiğini zikretmiştir.⁸ Ebu Hureyre'den gelen bir rivayette İsrailoğullarından bazı bilginlerin, son Peygamber'in hurmalığı bol bir beldeye Hicret edeceğini Tevrat'ta okudukları, Asur Sürgünü esnasında bu bilgiye sahip olan bir grubun, Şam'dan çıkıp son Peygamber'in göç edeceği bu yeri aradıkları, Medine civarına geldiklerinde buranın belirtilen yer olduğu kanaatiyle şehre yerleştikleri nakledilmiştir.⁹

Yahudilerin Hicaz Bölgesine ne zaman girdikleri ile ilgili olarak, "el-Egânî" de zikredilen başka bir rivayet ise, Kahinler olarak isimlendirilen ve Hz. Harun'un neslinden olan Benî Nadir ve Benî Kurayza'nın, Hz. Musa'nın ölümünden sonra Şam'dan göç ederek Yesrib civarına yerleştikleridir.¹⁰ Bazı rivayetlerden de, Benî Behdel, Benî Nadir ve Benî Kurayza kabilelerinin, Roma İmparatorluğu'nun Filistin'i işgal edip, Kudüs'ü ve mabedi yerle bir etmeleri ve İsrail oğullarına baskı ve zulüm uygulamaları sonucu kaçarak, Medine civarına yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır.¹¹

Nakledilenlerden çıkarılabilecek ortak bir sonuç; Yahudilerin, eski ismi Yesrib olan Medine başta olmak üzere Hicaz'a sebebi kesin olarak belirlenemeyen bir şekilde yerleştikleridir. Bu yerleşimin ne zaman ve nasıl yapıldığı hususunda kesin bir bilgi arama arzusunun yeterli sonuç vermeyeceği açıkça görülmektedir. Bu rivayetlerden biri veya bir kaçının muhtevasını destekler mahiyette herhangi bir malumat Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da bulunmamaktadır. Her ne kadar, I. Samuel'de Amalikalılar ile yapılan savaştan bahsediliyorsa da, buradaki bilgiler, söz konusu savaşın Hicaz bölgesinde cereyan etmediğini göstermektedir.¹² En iyimser tahminle, başta Buhtunnasır olmak üzere Romalı Herod, Antiokos, Titus ve Hadrianus'un gibi istilacıların vatanlarından defalarca çıkarıp attıkları İsrailoğulları, küçük veya büyük gruplar halinde dünyanın değişik bölgelerine dağılırken, içlerinden bir grup da sığınılacak alan olarak Hicaz Bölgesini seçmişlerdir.¹³

⁸ H. Graetz, History of The Jews Vol. III, Philadelphia, Trsz. 54

⁹ Eyüp Sabri, I/298

¹⁰ El Egani, 19/94

¹¹ El Egani, 19/94; A.J.Wensink, Muhammed And The Jews Of Medine With On Excurcus

Muhammed's Institution Of Medine By Wellhousen, Tr. And Ed Wolfrong Behn. Breisgau, 1975, 29

¹² Kitab-ı Mukaddes, Samuel I, 15/1-9

¹³ Muhammed Hamidullah, I/593-594

Bölge Yahudilerinin, bölgeye ne zaman ve nasıl geldikleri tartışmaları gibi, onların etnik yapıları hakkında da aynı tartışmalar bulunmaktadır. İslâmî kaynaklar, Hicaz bölgesi Yahudilerinden “İsrail oğulları” olarak bahsetmektedirler. Bu tanımlama onların etnik anlamda İsrail oğullarının torunları olduğu vurgulanmaktadır. Ancak bundan farklı neticelerin de olabileceği savunulmaktadır. Yahudilerin, bölgeye Hz. Musa döneminde savaşmak için gelip, sonra burada kalan topluluk olduğu rivayetlerini¹⁴ nazar-ı dikkate alan, özellikle bir kısım Yahudi tarihçi, bölge Yahudilerinin İbrani asıllı olduğu fikrine meyletmektedirler.¹⁵ Theodor Nöldeke, Yakubi'nin “Benî Nadir ve Benî Kurayza” Cüzam kabilesi dönmeleridir şeklindeki rivayetini esas alarak bölge Yahudilerin İbrani orijinli olmaları fikrinin, en azından iki büyük Yahudi kabilesi Benî Nadir ve Benî Kurayza'ya uygun düşmediğini ifade etmektedir.¹⁶ Ancak, Medine civar bölgesine yerleşmeleri ile Egani'de rivayet edilen tarihi bilgileri dikkate alarak,¹⁷ Benî Nadir ve Benî Kurayza'nın Filistin'de vuku bulan bir olay neticesinde oradan kaçan Yahudi “Kahinler” tabakasından oldukları görüşünü de bir ihtimal olarak göz önünde bulundurmaktadır.¹⁸

H. Graetz'de, benzer delilleri kullanarak Beni Nadir, Beni Kurayza ve Beni Behdel kabilelerinin Yahudi asıllı olduklarını, bunlardan Nadir ve Kurayza kabilelerinin Hz. Harun soyundan geldikleri için “Kahinler” olarak isimlendirildiklerini zikretmektedir. Beni Kaynuka'nın ise her yönü ile bu iki kabileden farklı olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹ Mevcut rivayet ve kaynaklar, Arap Yarımadasındaki diğer Yahudi kabilelerinin, kendilerini “Kâhinler” tabakasıyla iribatlandırıp Yahudilerin en eski neslinden olduklarını ispat etme gayretinde olduklarını ortaya koymaktadır.²⁰ A.J. Wensink ise, Benî Kaynuka'nın, Kurayza ve Nadir kabilelerinin dışında anılmasından yola çıkarak söz konusu kabilenin, Filistin orijinli olduğunu savunmaktadır. O, Benî Kaynuka'nın diğer iki kabileden bazı özellikleri ile ayrıldığını, bu kabile mensuplarının diğerlerinin aksine, hayatlarını ticaret ve zanaatla kazandıkları, hatta Kaynuka'nın dışındaki kabilelerin isimlerinin bile Arap isimleri olduğunu, Yahudilerde var olan tipik özelliklerin büyük bir kısmının onlarda görüldüğünü dile getirmektedir.²¹ Wensink'in bu görüşüne O'Leary, Benî Kaynuka “Yahudileşmiş Araplardır” diyerek karşı çıkmaktadır.²²

¹⁴ El Egani, XIX/94; Mir'at-ı Medine, I/296

¹⁵ Ali Cevad, VI/8

¹⁶ Wensink A.J.,30

¹⁷ El Egani, XIX/94

¹⁸ Wensink A.J.,30;

¹⁹ Graetz, 55

²⁰ Ali Cevad, VI/14

²¹ Wensink A.J., 30-31

²² Ali Cevad, VI/16

Bölge Yahudilerinin Filistin orijinli ve İbranî asıllı olmadığı, bunların Yahudiliği daha sonradan benimsemiş olan Araplar olduğu şeklinde fikirler de öne sürülmektedir. Bu fikri savunanlardan Winckler, bölgede yaşayan Yahudilerin, Filistin ve İbranî asıllı olmaları durumunda, medeniyet ve kültür seviyelerinin çevrelerindekiilerden daha ileri seviyede olmaları gerektiğini, oysa Filistin'de, Arap Yarımadasında yaşayanlara oranla bu seviyenin daha iyi ve ileri düzeyde olduğunu ifade etmektedir.²³ Bazı araştırmacılar da, Hicaz bölgesi Yahudilerinin isimlerinden hareketle bunların Arap asıllı olduklarını, Yahudi Misyonerleri aracılığı ile Yahudiliği benimsediklerini tezini savunmaktadırlar. Ali Cevad, isimlerden yola çıkarak insanların veya toplulukların asılları ile ilgili bir fikir ileri sürmenin sağlıklı olamayacağını, Arap ismi taşıyan değişik ırklara mensup birçok Müslüman'ın bulunduğunu, bunlara Arap denilemeyeceği gibi Hicaz bölgesi Yahudilerinin salt isimleri sebebiyle Arap olduğunun iddia edilemeyeceğini söylemektedir.²⁴

Kur'an-ı Kerim, "Benî İsrail" hitabıyla Hicaz Yahudilerinin İsrail neslinden olduğunu ortaya koymaktadır.²⁵ Yahudi asıllı olan Hz. Safiye'ye "Yahudi Kızı" gibi hitap etmelerinden rahatsızlık duyması üzerine Hz. Muhammed'in; "Onlara babam Harun (A.S.), amcam Musa (A.S.), ben de Resulullah (S.A.V.)'ın eşiyim"²⁶ demesini tavsiye etmesi de İbrani asıllı olduklarına vurgu yapmaktadır. Eyüp Sabri Paşa da, Medine'ye gelip yerleşen Yahudilerin arasında Hz. Harun 'un soyundan kimselerin bulunduğunu nakletmektedir.²⁷

Her ne kadar aksi yönde bilgi ve rivayetler bulunsa da Hazar, Habeş gibi bazı örnekler göz önüne alınarak, Hicaz bölgesi Yahudilerinin, Yahudiliği sonradan din olarak benimsemiş Arap asıllı kimseler olması ihtimali de uzak değildir. Nitekim rivayetler, Yemen Krallarından Arap Zû Nûvas'ın (Himyeri) Yahudiliği din olarak benimsediğini ve yayılması için yoğun gayretler içerisinde olduğunu bildirmektedir.²⁸ Bu rivayetler, Yahudiliği sonradan kabullenmiş Arap orijinli kişilerin varlığına dair yukarıdaki söylenen tahmini kuvvetlendirmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Hicaz Yahudilerinin etnik menş e hususunda önerilen farklı kanaatlerinin oluşumunda; Yahudilerin Hicaz bölgesine gelişleri ile ilgili tarihî rivayetler, bölge Yahudilerinin sosyal, hukukî ve ekonomik durumları, belirleyici olmaktadır. Nakledilen bilgiler, Hicaz Yahudileri ile ilgili her iki görüşte de haklılık payı olduğunu, hangi vesile ile olur olsun bu bölgeye göç eden Yahudilerin, bölgenin insanları gibi yaşamaya başladıklarını, onlar gibi giyindiklerini, onlara içli-dışlı olup akrabalıklar

²³ Ali Cevad, VI/19-20

²⁴ Ali Cevad, VI/19

²⁵ Bakara, 2/40, 47, 122, 211

²⁶ Mahmut b. Ömer ez-Zemahşeri, El Keşşaf, Kahire, 1987, VI/370

²⁷ Eyüp Sabri, I/298, Ali Cevad VI/12

²⁸ İbn-i Hişam, Es-Siret En Nebeviyye, Kahire, 1955, I/35

kurduklarını, etraflarındaki Araplarla birlikte karışık bir klan meydana getirdiklerini ortaya koymaktadır.

2. Tanrı Algıları ve Bu konuda Tartışmaları

Kur'an Hicaz Yahudilerini, Kitap Ehli olarak isimlendirmektedir.²⁹ Kitap Ehli terimi, kutsal kitap sahipleri veya kendilerine kitap verilen toplumlar anlamı ifade etmektedir. Bu tabir ile genel anlamda vahiy yoluyla nazil olmuş Tevrat, Zebur, İncil gibi kitaplara inanan Yahudi ve Hıristiyan kastedilmektedir.³⁰

Kur'an ayetlerinde Yahudilerin tek bir Allah'a ibadet etmelerinin emrolunduğu, ancak onların kendi hahamlarını yücelterek rableştirdikleri,³¹ dini Allah'a has kılarak tevhit üzere olmaları ve namazı kılmaları gerekirken kendilerine gelen peygamberlerden sonra ayrılığa düştükleri vurgulanmaktadır.³² Ahmet Şelebî, bunlar ve benzeri ayetlerden yola çıkarak Yahudilerin eski inancının tek, samed (hiçbir şeye muhtaç olmayan ve her şey ona muhtaç olan), bütün insanlığın yaratıcısı, gözeticisi ve ilahı, her şeyi bilen, her şeye kadir olan Allah'a iman olduğunu kaydetmektedir.³³ Bir olan Allah'a ve Ahiret gününe iman, bütün ilahi menşeli dinlerin özünü teşkil etmektedir.³⁴

Tanrı'nın varlığına, birliğine ve her şeyi bizzat yönettiğine olan inanç, Yahudiliğin temelidir. Bu inanç, Yahudi dini rehber kitaplarında şöyle yer almaktadır; "Ve bugün bil, ve yüreğine koy ki, yukarıda göklerde ve aşağıda yerdeki Tanrı, o Tanrı'dır; başka yoktur". İlk var "olanı" ve onun, var olan her şeyi yarattığını bilmek temellerin temeli ve bilgeliğin direğidir."³⁵ Tanrı'nın varlığına olan inancın anlamı; bu dünyanın bir sahibi olduğuna ve her şeyi yoktan var ettiğine inanmaktır. Tüm Yahudiler, kendi arzuları, mutlak ve bağımsız iradeleri ile var olan ve olacak her şeyi yaratan, Yahudileri Mısır'dan çıkarıp onlara Tora'yı veren tek ve ebedi bir Tanrı'nın varlığını bilmek ve buna inanmakla yükümlüdür.³⁶

Yahudilere göre Tanrı birdir yaratılmamıştır. Önü, sonu yoktur, her şeyi bilendir. O görülemez, resmi ve heykeli yapılamaz. Kendisinden başkasına ibadeti yasaklamıştır.³⁷ Bu tanım Tevrat'ta şöyle yer almaktadır; "Benden başka tanrın olmayacak. Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yeraltındaki sulara yaşayan herhangi bir canlıya benzer put

²⁹ Ali İmran, 3/70

³⁰ M.Fatih Kesler, Kur'ân'da Yahudiler ve Hıristiyanlar, Ankara, 1993, 6; Remzi Kaya, K.Kerim'e Göre Ehl-i Kitap, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 1993, 62-63

³¹ Tevbe 31

³² Beyyine 4-5

³³ Ahmet Şelebi, Mukarenet El Edyan, El Yahudiyye, Kahire, 1988, 143

³⁴ Dr. Mahmut b.Şerif, El Edyan Fi'l Kur'ân, Kahire, 1986, 103

³⁵ Gerçeğe Yolculuk (Çev. İzzet-Yosi Berkan), 2006 İstanbul, 1, Gözlem Yay.

³⁶ Gerçeğe Yolculuk, 3

³⁷ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, M. Alparslan Küçük, Dinler Tarihi, 2009, Ankara, 298

yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrının Rab, kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım...Tanrın Rabbin adını boş yere ağzına almayacaksın..."³⁸ İnsanın var olmasını o Tanrı istemiştir, bütün yaptıklarını sürekli takip etmektedir. Onun ihtişamından kaçmak imkânsızdır. Göklerde, okyanusların derinliklerinde, yukarıda, aşağıda, solda veya sağda kısacası her yerde O'nun kuvveti daimdir... O, insanın tüm yaptıklarını, düşüncelerini bilir, daha kalbinden çıkmadan tanır. O'nun ve tahtı önünde her şey örtüsüz ve açıktır... O, her şeyi duyar ve görür.³⁹ Bütün dünya krallıklarının ilahı, göklerin ve yerin yaratıcısı, ilk ve son, kendinden başka ilah olmayan, insanları yaratan, ana rahminde onları şekillendirendir.⁴⁰

Yahudi kutsal kitaplarında, bütün bu aşkın nitelendirmelerle birlikte Tanrı (Yahve), hâdis (sonradan ortaya çıkan) ve noksan pek çok sıfatla nitelendirilmektedir.⁴¹ Talmud'da yer alan bir rivayete göre "O, gece ve gündüz çalışmakta, Süleyman Mabedi'nin yıkılışından pişmanlık duyup, yazık bana Mabedimin yıkılmasını emrettim ve evlatlarımı sahipsiz bıraktım demektedir. Keza zaman zaman kızgınlığı ona üstün gelmekte, kötü veya adil olmayan işler yaptırmaktadır."⁴² O, insanlarla gürleşmekte ve yorulmaktadır.⁴³ Sadece Yahudilerin lehine olan kararlar alan bütün varlıkların yaratıcısı olmasına rağmen milli bir Tanrı olarak kabul edilmektedir.⁴⁴

Yemen'e Yahudiliğin girişi ile ilgili rivayette bu ülkeye giden Rabbilerin, onları bir olan Allah'a imana davet ettikleri, bir mucize olarak tapındıkları bir ateşi söndürdükleri, Yemen Kralına; "Bizim dinimiz sizin dininizden daha hayırlıdır. Senin ilahının sana bir faydası yok, sana ve kavmine gelen bir kötülüğü gidermekten acizdir."⁴⁵ diyerek halis bir tevhit anlayışını savundukları nakledilmektedir.

Kaynaklarda, Hicaz Yahudi'lerinin Ehl-i Kitap bir topluluk olarak, müşrik putperest Araplarla iç içe yaşadıkları bildirilmekte, onların tanrı algıları ile ilgili teferruatlı ve sistematik bilgiler verilmemektedir. Bu sebeple bölge Yahudilerinin, tam anlamıyla bir tevhit inancına sahip olup olmadıkları, inançlarında Tevhit çizgisinden sapmanın meydana gelip gelmediği, şayet böyle bir ihtimal varsa boyutlarının neler olduğu hep tartışmaya açık sorular

³⁸ Çıkış, 20/3-7

³⁹ Rabi Nisim Bahar, Dini Uygulama Rehberi El Gld, 2009 İstanbul, 333, Gözlem Yay.

⁴⁰ Bkz. İşaya, 38/16,42/5

⁴¹ İşaya, 44/2,6

⁴² Mahmud b.Şerif, 107-108

⁴³ Tekvin, 32/24-30

⁴⁴ Mahmud b.Şerif, 106; Küçük-Tümer-Küçük, 220

⁴⁵ İbn-i İshak Muhammed bin Yeshar, Siret-i İbn-i İshak, 1981, Konya, 32

olarak kalmaktadır. Hz. Muhammed (sas) ile tartışan Yahudilerin, tam anlamıyla Tevhit inancına sahip olmadıklarına işaret eden bir görünüm sergiledikleri, zaman zaman da, siyasi saik sebebiyle müşriklerin kendilerine dinen daha yakın olduğunu dile getirdikleri kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁶ Yahudi din adamlarının Hz. Muhammed ile zaman zaman yaptıkları tartışmalarda Tanrı inancı ile ilgili olanlar önemli bir yer işgal etmektedir.

2.1. Yarattılmış bir Allah Arayışı ve Şeklen Tarif İstemeleri

İbn-i Abbas'ın rivayetinde, Yahudilerin, yanlarında Ka'b b. Eşref olduğu halde, Hz. Peygambere geldikleri, "Ey Muhammed, Allah, mahlûkatı yaratmıştır. Peki, Allah'ı kim yaratmıştır? şeklinde tevhide aykırı bir soru sordukları, Hz. Muhammed'in bu soru üzerine sinirlendiği, bunun üzerine Cebrail'in gelerek onu teskin ettiği, "Ey Muhammed kanatlarını indir, yani şefkatli ol" diyerek İhlas Suresini indirdiği nakledilmiştir. Hz. Muhammed, onlara bu sureyi okuyunca, "Bize Rabbini anlat. Mesela pazusu nasıl, eli-kolu nasıl?" diyerek şekillendirmeye çalışmışlardır. Bu söylemleri üzerine de "Allah'ı hakkıyla takdir edemediler, bilemediler"⁴⁷ ayeti vahyedilmiştir.⁴⁸ Bir başka tartışmada ise, iki Yahudi on emirde bildirilenin aksine, Hz. Muhammed'e gelerek "Allah'ın beraberinde başka ilah biliyor musun?" diye Allah'ın dışında başka ilahların olması gerektiği gibi bir imada bulunmuşlardır.⁴⁹

Zümer Suresi 39. Ayetin inişi ile ilgili nakledilen rivayette, "Allah'ı kim yarattı" sorusunun üzerine İhlas Suresi nazil olduğunda, tarizlerine devam eden Yahudiler, "Ey Muhammed! Bize Allah'ı tarif et. Şekli nasıl? Kolu, bileği, pazıları nasıl?" diye sorarlar, Hz. Muhammed'in böyle bir soru karşısında kızgın bir tepki göstermesi üzerine "Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler, kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır."⁵⁰ ayeti nazil olur.⁵¹ Ayetin inişi ile ilgili bir başka rivayette ise; Yahudi hahamlarından biri Hz. Muhammed'e gelerek, Ey Muhammed! Biz kitaplarımızda "Allah'ı; gökleri bir parmağında, yer tabakaları bir parmağında, bütün ağaçlar bir parmağında, sular ve topraklar bir parmağında, diğer yaratıklarda bir parmağında olduğu halde ben bütün kâinatın padişahıyım der" bulduk şeklinde tasvir etmesi üzerine indiği zikredilmiştir.⁵²

⁴⁶ İbn-i Hişam, I/562; Ali Cevad, VI/126

⁴⁷ Enam, 91

⁴⁸ İbn-i Hişam, I/571; Süleyman Ateş, İslam'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar, Ankara, Trsz., 345, Kılıç Yayınevi,

⁴⁹ İbn-i Hişam, I/568

⁵⁰ Zümer, 39/67

⁵¹ İbn-i Hişam, I/571; Ateş, 345

⁵² İbn-i Kesir Ebi'l Feda İsmail, Tefsir el Kur'ân li Azim, Mısır, Tarihsiz, IV/62; Keşşaf, IV/142; Ahmet Naim-Kamil Miras, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi, Ankara, 1980, XI/172

2.2. Yahudilerin Allah'a Noksanlık İfade Eden Sıfatlar İsnat Etmeleri

Bölge Yahudileri ile Hz. Muhammed arasında cereyan eden tartışmalarda dikkat çeken bir diğer özellikte Allah'a insani noksanlıkların izafe edilmesidir. Her ne kadar Yahudi kaynaklarında Tanrı Yahve'nin insanlarla güreştiği, öfkeleniği, pişmanlık duyduğu, çalıştığı, yorulduğu gibi özellikler yer almakta ise de söylemlerde tevhit anlayışında oldukları ve inanılan Tanrının muhtaç bir varlık olmadığı vurgulanmaktadır. Bölge Yahudileri hangi saikle olduğu tartışılabilir düzeyde Allah'ı fakirlikle, kendilerinden yardım isteyecek derecede fakru zaruret içerisinde olduğunu, kendilerinin O'ndan daha zengin olduklarını dile getirmişlerdir. Hz. Ebubekir, bir diyet parasına katkıda bulunmalarını istemek için Beyt-i Midras'a Yahudilerin yanına giderek, onlardan Allah için yardım talep eder. Görüşme esnasında oradaki Yahudi bilginlerinden Finhas'a; "Ey Finhas! Allah'dan kork ve Müslüman ol. Sen Muhammed (sas)'ın Peygamber olduğunu biliyorsun. Size hak ile geldiğini, onun haberlerini ellerinizdeki Tevrat ve İncil'de buluyorsunuz." Bunun üzerine Finhas, Ebubekir'e; Sizin tanrınızın bize el açtığı gibi biz O'na el açmıyoruz. Allah'ın fakirliğinden bize ne, bize nispetle O, fakirdir. Biz O'ndan daha zenginiz, O bizden daha zengin değildir. Eğer bizden zengin olsaydı, senin arkadaşının zannettiği ve talep ettiği gibi bizim malımızdan borç istemezdi." şeklinde cevap verir. Hz. Ebubekir bu söylem üzerine ona şiddetli bir tokat atar. Finhas, aralarında geçen konuşmayı inkâr ederek onu Resulullah'a (sas) şikâyet eder.⁵³ Finhas'ın olanları inkârı üzerine "Allah onların Allah fakirdir biz ise zenginiz demelerini işitti. Dediklerinizi ve Peygamberi haksız yere öldürmelerini yazacağız. Onlara "Ateş azabını tadın" diyeceğiz"⁵⁴ ayeti nazil olur.

Yahudiler, Allah'ın fakir olduğunu iddia etmelerinin dışında, "Allah'ın eli bağılıdır"⁵⁵ diyerek ayrıca O'nun cimri olduğunu da iddia etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen, kendilerini diğer insanlardan farklı görmüşler ve "Allah'ın sevgilileri ve oğulları"⁵⁶ olduğunu savunmaktan da geri kalmamışlardır. Hz. Muhammed onları imana davet edip, Allah'ın azabı ile uyardığında; "Ey Muhammed! Bizi bunlarla korkutma. Biz Allah'ın sevgilileri ve oğullarıyız" demişlerdir.⁵⁷

⁵³ İbn-i Hişam, I/559; İbn-i Kesir, I/434; Nasuriddin el-Beydavi (Kadı), Envaru't-Tenzil ve Esraru't Te'vil, Trsz, I/248

⁵⁴ Ali İmran, 3/181

⁵⁵ Maide, 5/64

⁵⁶ Maide, 5/18

⁵⁷ İbn-i Hişam, I/563; Süleyman Ateş, 346

2.3. Üzeyir Allah'ın Oğlu Demeleri

Hicaz Yahudilerinde tanrısal algı noktasında bir diğer önemli sapma ise Üzeyir'in tanrı oğlu olduğu iddiasıdır.⁵⁸ Bu inancın, bölge Yahudileri arasında yaygın bir inanç mı, yoksa belli gruplar veya kişiler tarafından kabul edilen bir inanç mı hep tartışılmalıdır. İbn-i Hazm, "el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvai ve'l-Nihal" isimli eserinde Yahudi Mezheplerini anlatılırken Sadukiler Mezhebini, mensupları Yemen dolaylarında yaşayan, Yahudiler arasında Üzeyir'in Tanrı oğlu olduğuna inanan mezhep olarak zikretmiştir.⁵⁹ Baki Adam, İbn-i Hazm'ın bu açıklamasını, "Kur'an'ın Tartışmalı Konuları" isimli eserinde tartışarak, Sadukilerin en katı Yahudi gruplarından biri olduklarını, hayatlarını Tevrat'a uygun olarak yaşadıklarını, Tevrat'ta bulunmayan hiçbir inanişi kabul etmediklerini zikretmiştir. Bu mezhep mensuplarının Filistin'de yaşadıklarını, M.S. 70 yılında tarih sahnesinden çekildiklerini belirterek İbn-i Hazm'ın görüşünün çok isabetli olmadığını zikretmiştir. Ezra ile Yemen Yahudileri arasında Ezra'nın kendilerine yaptığı davete olumsuz cevap vermeleri üzerine başlayan bir lanetleşme olayının gerçekleştiğini, Yemen Yahudilerinin başlarına gelen sıkıntıların temelinde bu laneti gördüklerini, bu sebeple Ezra'yı sevmediklerini, bu durumun İbn-i Hazm'ın Üzeyir ile ilgili tespitinin doğruluğundaki şüpheleri kuvvetlendirdiğini ifade etmiştir.⁶⁰

Üzeyir'in tanrı oğlu olarak kabul edilmesi ile ilgili inanç, bölge Yahudilerinin Hz. Muhammed (sas) ile yapmış oldukları tartışmalarda kendini göstermiştir. Kaynaklarda bildirildiğine göre, Hz. Muhammed'in huzuruna Sellam b. Mişkem, Numan b. Evfa, Mahmut b. Dihye, Şa's b. Kays, Malik b. Sayf gelmişler, İslam'a girmemelerinin sebebi olarak Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmemesi olduğunu belirtmişlerdir.⁶¹ "Kıyamet gününde Yahudilerden salih olanların dışındakiler çağrılacak ve onlara siz kime ibadet ediyorsunuz diye sorulacak. Onlar, Allah'ın oğlu Üzeyir'e diye cevap vereceklerdir. Bunun üzerine onlara siz yalan söylüyorsunuz. Allah ortak ve çocuk edinmedi denilecek." hadisi de "Üzeyir Allah'ın oğludur" inancının onlar arasında varlığına vurgu yapmıştır.⁶² Bu inancın lokal bir inanç olduğu noktasına dikkat çeken Kurtubi, Nekkâş'dan nakledilen bir rivayetle bu iddiada bulunan her hangi bir Yahudi kalmadığını, Üzeyir tanrı oğludur iddiasında bulunanların o dönem yaşayan bir topluluk olduğunu, şu an böyle düşünen bir Yahudi toplumunun bulunmadığını Tevbe Suresinin 30. ayetini tefsir ederken vurgulamıştır.⁶³

⁵⁸ Tevbe, 9/30

⁵⁹ Muhammed Ali b. Ahmet İbn-i Hazm, El Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvai ve'l-Nihal, Beyrut, 1992, I/178

⁶⁰ Baki Adam, Kur'an'ın Tartışmalı Konuları, İstanbul, 2010, 53-57

⁶¹ Bkz. İbn-i Hişam, I/570; Süleyman Ateş, 345

⁶² Tecrid-i Sarih Tercümesi, XI/82

⁶³ Muhammed b. Ahmet el-Kurtubi, El-Camii lil-Ahkami'l-Kur'an, 1993, Beyrut, VIII/85

Razi de, bu inancı dile getirenlerin Yahudilerden bir kısım insanlar olduğunu, Allah'ın Arapçada cemâat ismini tek kimse hakkında kullanma üslubu ile bu sözü bir gruba değil de, Arapçada, belki de ömründe sadece bir ata binmiş biri için "filan, atlara biniyor", bir sultanla mecliste oturmuş kişi hakkında da, "filan, sultanlarla oturup kalkıyor" denildiği gibi genele izafe etmiştir. Bu inancı devam ettirenlerin kalmadığını, varlığının devam etmediğini ifade etmiştir.⁶⁴

Kur'an'da zikredilen Üzeyir'in kimliği de aynı zamanda tartışılan bir konu olmuştur. İslam âlimleri Üzeyir'in kaybolan Tevrat'ın kalbine ilham edilmesi veya Cebrail tarafından yeniden ezberlettirilmesi üzerine sürgün sonrası Tevrat'ı yeniden yazan Ezra olduğunu, vurgulamışlardır.⁶⁵ Yazıcı Ezra özellikle sürgün sonrası Mabel'din yeniden inş aası ve Tevrat'ı yazması ile Yahudi tarihinde önemli bir figür olmuştur. Müslüman tefsircileri Ezra üzerinde durmaya sevk eden önemli bir unsur da, Ezra ve Üzeyir kelimelerinin söylenişindeki benzerlik olmuştur. Samuel el-Mağribi Efhamu'l-Yehud isimli eserinde Ezra'nın Üzeyir olmadığını, Üzeyir kelimesinin, Eliezer veya Eleazar'ın Arapçası olduğunu, Ezra kelimesinin ise Arapça yazılışında değişme olmayacağını, Ezra'nın Yahudiler tarafından bir peygamber olarak kabul edilmediğini, Ezra ha-Sofer olarak yani Yazıcı Ezra olarak bilindiğini ileri sürmüştür.⁶⁶

Firestone, batılı araştırmacıların birçoğunun Kuran'ın Yahudilik hakkındaki bu iddiasının yanlış olduğunu belirttiklerini, ancak son dönemlerde Ezra 4 ve Enoch 2 kitapları üzerine inceleme yapan bazı araştırmacıların, kutsal kitap şahıslarından olan Ezra ve Enoch'un kutsala yakın, meleksi kişiler olarak nitelendirildiklerini ifade ettiklerini belirtmiştir. Firestone, Ezra ve Enoch'u kutsala yakın ve meleksi kişiler gören Yahudilerin, bu düşünce ve inancı kabul edilemez bulan diğer Yahudi kavimlerinden dışlandıklarını ve uzaklarda yerleşmek zorunda kaldıklarını, Ezra hakkındaki bu algılarının ilk dönem Müslümanları tarafından tek tanrıçılıktan ödün vermek olarak hatalı yorumlanmış olabileceğini ifade etmektedir.⁶⁷

Yahudilerin Üzeyir'in Allah'ın oğlu olarak kabul edilmesi ile ilgili kaynaklarda şu bilgilere yer verilmiştir. Buhtunnasr sürgününden sonra, Yahudi toplumu arasında Tevrat'ı bilen kimse kalmamış, bir yolculuk esnasında uyuyan Üzeyir'i, Allah 100 yıl sonra diriltmiş ve o da uyanınca, Tevrat'ı ezberinde bulmuştur. Buna ş aşıran Yahudiler "Bu ancak Allah'ın Oğludur" demişlerdir. Yahudilerin bu inancını tenkit eden Kur'ân ayetleri nazil olduğunda, bedihi bir hakikati ortaya koyduğu için, Yahudiler yalanlama yoluna gitmemişlerdir. Bu

⁶⁴ Fahrettin er-Razi, Tefsir'ül Kebir- Mefatih'ül-Gayb, Beyrut, 1981, XVI/35

⁶⁵ İbn-i Kesir, II/348; Kadı Beydavi, I/348; Kurtubi, VIII/85

⁶⁶ Samuel b. Yahya el- Mağribi, Efham'ül-Yehud, Beyrut. Trsz. 152, Dar'ül-Ciyil

⁶⁷ Reuven Firestone, An İntroduction to Islam For Jews, 2008, Philadelphia, 11

keyfiyet, hem o dönem Yahudilerin arasında bu inancın varlığını, hem de Kur'ân ayetlerinin doğruluğunu göstermiştir.⁶⁸

Kur'ân, Yahudilerin Üzeyir ile ilgili iddialarının iftiralardan ibaret olduğunu açıklamıştır.⁶⁹ Bir kutsi hadiste "Âdemoğlu, olmayan bir meselede bana yalanda bulunda. Yine olmayan bir meselede bana iftira etti. Yalanı benim onu dünyadaki gibi diriltmeyeceğimi iddia etmesi, iftirası ise benim çocuğum olduğunu söylemesidir. Ben ortak ve çocuk edinmekten münezzehim"⁷⁰ buyrulurak Allah'a çocuk isnadının ne kadar büyük günah olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak Hicaz Bölgesinde yerleşen Yahudilerin bu bölgeye hangi tarihlerde geldiği ile ilgili olarak bizi kesin sonuçlara ulaştıracak bir bilgi bulunmamaktadır. Bölgeye yerleşimleri ile ilgili olarak bu bilgi yokluğu onların orijinleri ile ilgili de tartışmaları beraberinde getirmektedir. Tanrı algıları ile ilgili Hz. Muhammed ile yaptıkları tartışmalar esnasında Allah ile ilgili ileri sürdükleri iddialar sebebi ne olursa olsun özü Allah'ı bir bilip ona hiçbir şeyi ortak koşmamak ve onu her türlü noksan sıfatlardan arınmış görmek olan, Tevhit anlayışından oldukça uzak bir görünümlü sergilediklerini ortaya koymaktadır. Ancak, onlardaki bu sapmanın ana sebeplerinin neler olduğu, gerçek anlamda toplumun tamamı tarafından kabul edilen ilkeler olup olmadığı, hangi tarihi süreçte bu algıların yerleştiği hususlarında kesin ve kati bir şeyler söylemek için bugün ulaşabildiğimiz kaynaklar yetersiz kalmaktadır.

Kaynakça

- A.J.Wensink, Muhammed And The Jews Of Medine With On Excursus Muhammed's Institution Of Medine By Wellhousen, Tr. And Ed Wolfrong Behn. Breisgau, 1975
- Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, M. Alparslan Küçük, Dinler Tarihi, 2009, Ankara
- Ahmet Naim-Kamil Miras, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi, Ankara, 1980
- Ahmet Şelebi, Mukarenet El Edyan, El Yahudiyye, Kahire, 1988,
- Ali Cevad, Tarih el Arap Kabl el İslâm, Bağdat, 1954.
- Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail, El Cami'us Sahih, Trsz,
- Ebu'l Ferec el İsbahani, El Egani, Beyrut, Trsz

⁶⁸ İbn-i Kesir, II/348; Kadı Beydavi, I/348; Kurtubi, VIII/85

⁶⁹ Bakara, 2/116; En'am, 10/101; Tevbe, 9/31; Meryem, 19/90

⁷⁰ Buhari Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail, El Cami'us Sahih, Trsz, VI/22; İbn-i Kesir, IV/570

- El- Mağribi, Samuel b. Yahya, Efham'ül-Yehud, Beyrut. Trsz. Dar'ül-Ciyl
 Er-Razi Fahrettin, Tefsir'ül Kebir- Mefatih'ül-Gayb XVI, Beyrut, 1981, Dar'ül
 Fikr
- Eyüp Sabri, Mîr'at-ı Medine, İstanbul, 1304
- Gerçeğe Yolculuk (Çev. İzzet-Yosi Berkan), 2006 İstanbul, Gözlem Yay.
- H. Graetz, History of The Jews Vol. III, Philadelphia, Trsz.
- Hikmet Tanyu, İslâm Ansiklopedisi (MEB) (Yahudiler), İstanbul, 1978
- İbn-i Hişam, Es-Siret En Nebeviyye, Kahire, 1955
- İbn-i İshak Muhammed bin Yeshar, Siret-i İbn-i İshak, Konya, 1981
- İbn-i Kesir Ebi'l Feda İsmail, Tefsir el Kur'ân İl Azim, Mısır, Tarihsiz
 Kitab-ı Mukaddes
- Kur'an-ı Kerim
- M.Fatih Kesler, Kur'ân'da Yahudiler ve Hıristiyanlar, Ankara, 1993
- Mahmut b.Ömer ez-Zemaşşeri, El Keşşaf, Kahire, 1987
- Montgomery Watt W., Hz.Muhammed Mekke'de, Çev:Rami Ayas-.Azmi
 Yüksel,Ankara, 1986
- Muhammed Ali b. Ahmet İbn-i Hazm, El Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvai ve'l-Nihal,
 Beyrut, 1992,
- Baki Adam, Kur'an'ın Tartışmalı Konuları, İstanbul, 2010
- Muhammed b. Ahmet el-Kurtubi, El-Camii lil-Ahkami'l-Kur'an, 1993, Beyrut
- Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ., İstanbul, 1980
- Musa b. Meymun, Delalet'ül Hairin (çev. Hüseyin ATAY) Ankara, 1974
- Nasuriddin el-Beydavi, Envaru't-Tenzil ve Esraru't Te'vil, Basımyeri Yok, Trsz.
- Rabi Nisim Bahar, Dini Uygulama Rehberi El Gld, 2009 İstanbul, 333, Gözlem
 Yay
- Remzi Kaya, K.Kerim'e Göre Ehl-i Kitap, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa,
 1993
- Reuven Firestone, An Introduction to Islam For Jews, 2008, Philadelphia
- Süleyman Ateş, İslam'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar, Ankara, Trsz.
 Kılıç Yay.